

JADWIGA WANIAKOWA

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków

ORCID: 0000-0002-1651-1572

Ekwiwalencja a zjawisko *false friends* w słowiańskich nazwach roślin

Angielskiego terminu *false friends of a translator* używa się najczęściej w nauce języków obcych. Jest to kalka z fr. *faux amis du traducteur*, które to określenie zostało wprowadzone do językoznawstwa po raz pierwszy przez Koesslera i Deroquiny w roku 1928 na oznaczenie wyrazów lub wyrażeń z dwóch lub większej liczby języków, mających identyczną lub podobną formę (dźwiękową lub graficzną), lecz inne znaczenie (za: Kühnel, 1974, s. 117). Utworzono jego odpowiedniki w wielu językach, por.: pol. *falszywi przyjaciele tłumacza*, niem. *falsche Freunde des Übersetzers*, czes. *falešní přátelé překladatele*, ros. *ложные друзья переводчика* i wiele, wiele innych (więcej: Lipczuk, 1992, s. 139; Kaleta, 2008, s. 59–60; Kaźmierczak, 1987, s. 319–329). Termin jest krytykowany za metaforyczność i nieprecyzyjność. Powstały przy tym liczne i różnorodne określenia samego zjawiska, jak: ang. *false cognates*, *misleading words*, niem. *irrenführende Fremdwörter*, pol. *zwodnicze słowa*, *zdradliwe słowa (wyrazy)*, *odpowiedniki pozorne*, *pozorna ekwiwalencja językowa* itd. (szerzej: Wilczyńska, 1992, s. 161–168; Orłoś, 2004; Kaleta, 2008, s. 59–60). Do częściej używanych należy termin *homonimia międzyjęzykowa*, pochodzący z prac językoznawców rosyjskich. Używają go także, zamiennie z innymi określeniami, np. językoznawcy słowaccy (por. Pančíková, 2003a).

Zjawisko *faux amis* to zagadnienie z dziedziny leksykologii kontrastywnej, praktyki translatorskiej i glottodydaktyki. „Falszywi przyjaciele tłumacza” pojawiają się zarówno w systemie językowym, jak i w tekstach. Sprawiają sporo kłopotu uczącym się języków obcych, tłumaczom i leksykologom. Powstają przeto coraz liczniejsze słowniki, najczęściej dwujęzyczne, z wykazami wyrazów i wyrażeń mających podobną formę a różne znaczenia w danych językach, por. np. słownik Helmuta Kühnela (1979) czy Teresy Orłoś (2003).

Problem *false friends* jest rozumiany w zróżnicowany sposób, zależnie od specjalności badaczy i ich punktu widzenia. Zjawisko to można pojmować wąsko – jako odnoszące się jedynie do wyrazów (wyrażeń) z dwóch języków, mających identyczną lub zbliżoną formę (graficzną lub/i fonetyczną), ale różne (bądź przynajmniej częściowo różne) znaczenia. Można też je rozumieć w szerszym zakresie. Powtórzmy za Ryszardem Lipczukiem (1992, s. 139), który przedstawił – za kilkoma badaczami – szereg kategorii *false friends*, ogólnie rzecz biorąc, wyrazów (wyrażeń) z różnych języków, które zwykle mają podobną formę:

- 1) wyrazy o tym samym znaczeniu, ale różnej pisowni;
- 2) wyrazy o różnych cechach gramatycznych (np. różnica rodzaju gramatycznego);
- 3) wyrazy o różnej budowie słowotwórczej (np. różnica w afiksach);
- 4) wyrazy o różnej formie niesłusznie uchodzące za całkowite semantyczne odpowiedniki (np. niem. *fehlen* – fr. *manguer*, niem. *groß* – pol. *duży*);
- 5) wyrazy o tej samej budowie słowotwórczej, ale innej postaci graficzno-fonetycznej i różnych znaczeniach (np. ang. *overhear* – niem. *überhören*);
- 6) związki frazeologiczne o zbliżonej strukturze formalnej, ale różnym znaczeniu (pol. *tracić głowę* – niem. *den Kopf verlieren*);
- 7) wyrazy w tym samym języku, które w ciągu dziejów zmieniły znaczenie¹.

Tak szeroki zakres *faux amis* można wytłumaczyć faktem, że prawie wszystkie z wymienionych wyżej kategorii (z wyjątkiem ostatniej) narażają uczących się języka obcego, tłumaczy oraz językoznawców zajmujących się lingwistyką kontrastywną na potencjalne błędy, będące wynikiem interferencji międzyjęzykowej (por. Lipczuk, 1992, s. 139).

Różnego rodzaju mylące podobieństwa międzyjęzykowe są na tyle uciążliwe i zarazem w jakiś sposób inspirujące, że stale powstaje na ich temat obszerna literatura, zarówno o charakterze praktycznym, jak i teoretycznym (prócz już cytowanych prac można wymienić dziesiątki innych). Problematykę tę podejmują także z powodzeniem sławiści. Bada się *false friends* w językach niespokrewnionych, jak np. w niemieckim i węgierskim (por. Emericzi, 1980), we francuskim i niemieckim (por. Klein, 1975), i w językach sobie bliskich, np. w czeskim, słowackim i polskim (por. np. Pančíková, 2003b, 2004).

Jak wspomniałam, ze zjawiskiem *false friends* mają do czynienia między innymi językoznawcy, którzy badają porównawczo leksykę. Podobieństwa międzyjęzykowe okazują się bardzo istotne przy analizie historyczno-porównawczej słowiańskich nazw roślin. Jak wiadomo, w zakresie nazw roślin, zwłaszcza nazw gwarowych, niebagatelnym problemem jest ich identyfikacja, czyli przyporządkowanie odpowiednich nazw właściwym gatunkom roślin. Niektóre źródła gwarowe podają materiał w sposób bardzo dokładny (np. atlasy i niektóre słowniki gwarowe) i właściwie go identyfikują, jest jednak pewna liczba źródeł, zwłaszcza dawniejszych, w których definicje są nieprecyzyjne lub wręcz błędne.

¹ W. Koller (1979, s. 35) nazywa je wewnętrzęzykowymi diachronicznymi *faux amis*.

Z identyfikacją roślin, z przyporządkowaniem nazwy konkretnemu gatunkowi, problemy były zawsze. Zwracali na to uwagę liczni badacze, por. np. opinię Henryka Wróbla:

Stwierdzenie, czy danej nazwie odpowiada dana roślina, nie zawsze jest proste. Bardzo często zdarza się, że nazwa ogólnosłowiańska w innych językach słowiańskich oznacza inne rośliny. [...] Czasem w ogóle nie można stwierdzić, jaką roślinę dana nazwa oznacza. Dotyczy to zwłaszcza roślin małych i podobnych do siebie. Zresztą nikt nie rozeznawał dawniej gatunków według cech dziś branych pod uwagę. Roślinę określano według cech czysto zewnętrznych. Same nazwy wskazują, co ludziom w dawniejszych czasach rzucało się w oczy. Wystarczyło czysto zewnętrzne podobieństwo, aby rośliny uważać za pokrewne sobie (Wróbel, 2004b, s. 66).

W gwarach mamy także często do czynienia z sytuacją, że dane źródło nie precyzuje, o którą roślinę (a właściwie gatunek czy nawet rodzaj) chodzi. Dzieje się tak wówczas, gdy jako nazwę identyfikacyjną podaje ono inną nazwę gwarową lub potoczną, która może się odnosić do co najmniej dwóch (lub nawet kilku) rodzajów lub gatunków roślin. W takich wypadkach badacz nazewnictwa jest zmuszony zanotować daną nazwę z pytajnikiem przy kilku gatunkach (por. Waniakowa, 2012, s. 38). Zwykle jednak wszelkimi sposobami stara się on dociec, o który gatunek chodzi, i dokonać identyfikacji, bo nazwy gwarowe roślin tylko wtedy można właściwie zanalizować, gdy wiadomo, jakimi właściwościami dana roślina (dany gatunek) się charakteryzuje. Jeśli zatem materiał gwarowy określonego języka nie dostarcza wiarygodnych informacji co do gatunku, badacz musi szukać ewentualnych odpowiedników gwarowych nazw roślin w innych językach z tej samej rodziny. Stąd, jeśli na przykład w gwarach polskich nie mamy pewności, do którego gatunku przyporządkować daną nazwę, odwołujemy się do zbiorów nazw i opracowań w innych językach słowiańskich. Często w takich wypadkach nazwa rośliny z któregoś z języków słowiańskich (też naturalnie z gwar słowiańskich) może potwierdzić nasze przypuszczenia i możemy z większą pewnością przyporządkować nazwę odpowiedniemu gatunkowi.

Badania tego typu należy jednak prowadzić z dużą ostrożnością, bowiem mamy w nich właśnie do czynienia bądź z ekwiwalencją nazw, bądź ze zjawiskiem *false friends* (pomijam tu oczywiste zjawisko zupełnej wzajemnej nieadekwatności nazw roślin przy porównywaniu materiału słowiańskiego). Za każdym razem więc trzeba z wielką rozwagą czynić porównania i analizować materiały słowiańskie, żeby uniknąć ewentualnych pomyłek w identyfikacji. Warto przy tym nadmienić, że we wszystkich gwarach słowiańskich i w historii języków słowiańskich spotykamy się z sytuacją, że dana nazwa może odnosić się do kilku gatunków roślin, a dany gatunek może mieć nawet kilkadziesiąt nazw. Przy tym dość często, jak pokazują analizy, są to nazwy zbieżne formalnie i semantycznie na dużych obszarach Słowiańszczyzny.

Jedna nazwa dla wielu gatunków (przykład z historii i gwar języka chorwackiego):

– gorčica: 1. 'goryczka żółta', *Gentiana lutea* L.; 2. *Aegilops geniculata* Roth (syn.: *Aegilops neglecta* Req., *Aegilops ovata* L.)²; 3. 'tysiącznik pospolity (syn.: centuria

² Roślina w Polsce nie występuje.

pospolita)', *Centaurium erythraea* Raf. (syn.: *Erythraea centaurium* Pers., *Centaurium umbellatum* Gilib.); 4. *Exacum* L.³; 5. 'cykoria podróżnik', *Cichorium intybus* L.; 6. *Osyris alba* L.; 7. 'gatunek kłosownicy (który w Polsce nie występuje)', *Brachypodium ramosum* L. Roem. et Schult. (Šugar HBI, Šulek, 1879).

Jeden gatunek mający wiele nazw (przykład z historii i gwar języka rosyjskiego): pszeniec gajowy, *Melampyrum nemorosum* L.: *брат и сестра, брат с сестрой, братики, браток, братовка, анютины глазки, братки, быковник, день и ночь, двуцветник, желтяница, желтушка, зиновя, золотушная трава, зубровая, зябрий, луговой звонец, иванец, иванова трава, иван да марья, ioаким и анна, адриан и мария, казюля, липняк, медунка, мёдянка, огнецвет, сухокрыла, скотский корм, мёткая трава, трехцветная трава, черная пшеница, чмельник* (Annenkov, 1878).

Warto podkreślić, że identyczna sytuacja panuje w historii i gwarach każdego języka. Przy tym część nazw w każdym z języków odnosi się równocześnie do dwóch lub nawet kilku rodzajów (nie tylko gatunków), co jeszcze bardziej komplikuje obraz. Na przykład cytowany N.I. Annenkov (1878, s. 211) zaznacza, że kilka nazw pszeńca gajowego, *Melampyrum nemorosum* L., mianowicie *анютины глазки, братки* i *иван да марья*, odnosi się także do fiołka trójbarwnego, *Viola tricolor* L.

Widać zatem, że trudno o zupełną ekwiwalencję nazw roślin między jakimikolwiek dwoma językami słowiańskimi. Można jedynie mówić o ekwiwalencji częściowej, to znaczy, że pewna część nazw odnoszących się do pewnego gatunku z danego języka może odpowiadać formalnie i znaczeniowo pewnej części nazw tego gatunku w innym języku słowiańskim. Przy tym, rzecz oczywista, takich nazw jest więcej, im bliższe są sobie języki. Nawet ograniczona ekwiwalencja interlingwalna w obrębie nazw roślin daje nam możliwość pewniejszej identyfikacji nazw w danym języku, gdy materiał jest mało wiarygodny, identyfikacja nieprecyzyjna, błędna lub w ogóle jej brak, a nazw nie da się zweryfikować na gruncie tegoż języka (porównując inne nazwy gwarowe czy poszukując odpowiednich nazw historycznych).

Oto kilka przykładów ekwiwalencji w nazwach roślin w obrębie języków słowiańskich⁴:

– pol. gw. korzeń św. Piotra 'cykoria podróżnik', *Cichorium intybus* L.: n-tar⁵, n-tar [Orawa] (kart. SGP); zes. gw. *koření sv. Petra* (Kosík, 1941), słow. *koreň sv. Petra, korenje sv. Petra* (Buffa, 1972), chorw. gw. *peter, petriš* (Šugar, HBI), serb. gw. *nemep* (Šulek, 1879; Simonović, BR). Cykoria podróżnik jest często wiązana ze św. Piotrem ze względu na czas zakwitania rośliny (por. Waniakowa, 2012, s. 104);

– pol. gw. jabłko cierniste 'bieluń dziedzierzawa', *Datura stramonium* L.: (Majewski, SN); zes. *jablko trnové* (Kosík, 1941), zes. *bodlavé jablko* (1596), słow. *ježkové jablko* (Machek, 1954, s. 208), zes. gw. *bodlavé jablko* (Kosík, 1941), zes. *bodlákové jablko* (Rystonová, 2007), słow. *trnové jablko, bodlavé jablko* (Buffa, 1972), ros.

³ Roślina w Polsce nie występuje.

⁴ Punktem wyjścia jest polska nazwa gwarowa.

⁵ Skrótów nazw powiatów i nazw geograficznych za SGP.

gw. *колюки-яблоки* (Annenkov, 1878), słoweń. gw. *bodeča jabuka* (Karlin, 1964), chorw. gw. *bodeča jabuka* (Lambl 1852, Šugar, HBI), serb. gw. *бодеха јабука, бодљива јабука* (Šulek, 1879; Simonović, BR), por. Waniakowa (2012, s. 97–98). Widać tu wyraźnie, że im bliżej spokrewnione języki, tym większa zbieżność formalna. Zgodność semantyczna występuje przy każdym porównaniu. Tożsame semantycznie są także nazwy z języków pozasłowiańskich, por. np. niem. *Stechappel*, ang. *thorn-apple*. Bieluń ma owoce w postaci kolczastych torebek, podobnych do owoców kasztanowca, a przypominających małe jabłka z kolcami, stąd jego przenośne nazwy;

– pol. gw. *łapa niedźwiedzia* ‘barszcz zwyczajny’, *Heracleum sphondylium* L.: n-tar; (kart. SGP; Majewski SN; SWil Stanko, 1472) poświadcza nazwę *niedźwiedzia noga* (Spólnik, 1990, s. 10), por. też Symb. I 257; stczes. *nedvězie noha, nedvěňožka* (Machek, 1954, s. 166; Wróbel, 2004, s. 47), słow. *medvedi noha, nedvědinoga* (Buffa, 1972), ros. gw. *медвѣжья лапа*⁶ (Annenkov, 1878), por. też słoweń. gw. *medvedove tace, medvedova taca, medvedova dlan* (Barlè, 1937; Simonović, BR; Karlin, 1964), chorw. gw. *taca medvedova, medviđa šapa, medvjedi dlan*, serb. gw. *медвеђу длан, меча уана* (Šugar, HBI; Simonović, BR), bułg. gw. *меча уана* (jako pożyczka z serbskiego) (Achtarov, 1939). Inna, właściwie tożsama semantycznie nazwa barszczu zwyczajnego to pol. gw. *niedźwiedzia stopa*: n-tar; SGRT; ros. gw. *медвѣжья стопа* (Annenkov, 1878), chorw. gw. *stopa medviđa, stopa medvidnja*, serb. gw. *медвиња стопа, медвиња ступа, медведња стопа, медвеђа стопа* i wiele innych form (Šugar, HBI; Šulek, 1879; Simonović, BR). Nazwy przenośne barszczu są motywowane zarówno kształtem, jak i wielkością liści rośliny, które mogą przypominać łapę niedźwiedzia. Warto też porównać nazwy barszczu z języków pozasłowiańskich: stwn. *ber(e)nclawe* (XIII–XIV wiek), *berenclawe*, niem. *berncloe* (1485) i wiele innych, por. wsp. niem. *Bärenklau* (Marzell, 2000, II, szp. 820–821), por. niem. *Bär* ‘niedźwiedź’, *klaue* ‘pazur, szpon’, por. też *Beerentatz* (pośw. w 1613), (niem. *Tatze* ‘łapa’) i inne liczne formy, niem. gw. *Barfüße* z licznymi wariantami, niem. *Bärentappe* (1805) z wariantami, (niem. *Tappe* ‘łapa’) i inne (Marzell, 2000, I, szp. 821–823). Zarówno nazwy słowiańskie, jak i niemieckie są najprawdopodobniej kalkami z łaciny, por. śrlac. *branca ursina, branca ursi, branca uronia, braca ursi, ursibraca* (Symb. I 257, Marzell, 2000, II, szp. 820), por. łac. *branca* ‘łapa (zwierzęcia)’, *ursus* ‘niedźwiedź’, *ursinus* ‘niedźwiedzi’ (por. Waniakowa, 2012, s. 180–181).

Przykłady zgodności formalno-semantycznej nazw roślin w językach słowiańskich można mnożyć. Przyjrzyjmy się teraz nazwom, których porównanie jest mylące, nazwom, które są *faux amis* w pracy porównawczej badacza. Oto następujący przykład: w języku polskim występuje nazwa potoczna *czyściec*. Może odnosić się ona do rodzaju *Stachys*, którego typowym przedstawicielem w Polsce jest *czyściec leśny*, *Stachys silvatica* L., lub nazwa gwarowa *czyściec*, która odnosi się prawdopodobnie do kuklika pospolitego, *Geum urbanum* L. (USK), lub do szaroty, *Gnaphalium* (K). Formę

⁶ Pisownia nieco przeze mnie zmodyfikowana z powodu braku odpowiednich znaków.

czyściec dla kuklika podaje Józef Rostafiński z rękopisów średniowiecznych (Symb. I 195). Spróbujmy zbadać odpowiedniki słowiańskie, aby móc pewniej określić, o jaki rodzaj rośliny chodzi. Oto przegląd:

– czes. gw. *čistec*: ‘bukwica zwyczajna’, *Betonica officinalis* L.; różne gatunki czyścica *Stachys*; ‘lnica pospolita’, *Linaria vulgaris* Mill.; ‘przetacznik leśny’, *Veronica officinalis* L.; poza tym w czeskim występuje nazwa *čistec* z różnymi przymiotnikami (np. *japonský, lékařský, okrasný*), które odnoszą się do różnych gatunków bukwy, czyścica i lnicy. Zestawienie *čistec lesní* odnosi się zarówno do czyścica, jak i do poziwnika miękkowłosego, *Galeopsis pubescens* Bess. (Rystonová, 2007, s. 108);

– słow. gw. *čistec* ‘czyściec’, *Stachys*; ‘Syderis’ (roślina nie rośnie w Polsce); ‘przetacznik’, *Veronica*, zwłaszcza ‘przetacznik leśny’, *Veronica officinalis* L. (Buffa, 1972, s. 280);

– ukr. gw. *čysteć* ‘kuklik pospolity’, *Geum urbanum* L. (Makowiecki, 1936, s. 167);

– ukr. gw. *čysteć* ‘rozchodnik ostry’, *Sedum acre* L. (Makowiecki, 1936, s. 338);

– ukr. gw. *čysteć* ‘czyściec’, *Stachys* (Makowiecki, 1936, s. 338);

– Polesie: *чумець* ‘kopytnik pospolity’, *Asarum europaeum* L. (Bejlina, 1968);

– chorw. gw. *čistac* ‘czyściec’, *Stachys*; *Sideritis hirsuta* (roślina nie rośnie w Polsce) (Šugar HBI, Šulek, 1879);

– słowen. *čistec* ‘szałwia lekarska’, *Salvia officinalis* (Karlin, 1964);

– bułg. gw. *чумецъ* ‘szanta obca’, *Marrubium peregrinum* L.; ‘czyściec’, *Stachys* (Achtarov, 1939).

Jak widać, materiał słowiański jest niestety tak różnorodny, że absolutnie nie stanowi pomocy przy rozstrzygnięciu o identyfikacji polskiej nazwy gwarowej. Większość nazw słowiańskich to w tym wypadku właśnie *false friends* dla badacza.

Następny przykład: istnieją wątpliwości, czy pol. gw. *kokoszka* (często w pl.) to ‘stokrotka pospolita’, *Bellis perennis* L. (USK; SSSL), zwłaszcza że *kokoszka mała* to ‘wrotycz (złocien) maruna, *Tanacetum parthenium* L. Sch. Bip.’ n-tar (SGRT). Oto odpowiedniki słowiańskie:

– czes. gw. *kokoška* ‘tasznik pospolity’, *Capsella bursa-pastoris* L. Medik.; ‘jaskier jadowity’, *Ranunculus sceleratus* L. (za: Rystonová, 2007);

– czes. gw. *kokošky* ‘tobołki’, *Thlaspi* (za: Rystonová, 2007);

– słow. gw. *kokoška* ‘tasznik pospolity’, *Capsella bursa-pastoris* L. Medik. (Buffa, 1972, s. 306);

– głuź. gw. *kokoški* ‘rozchodnik’ (Radyserb-Wjela, 1909);

– chorw. gw. *kokoška* ‘ciemniernik biały’, *Helleborus niger* L.; ‘rozchodnik’, *Sedum*; *Sedum telephium* L., gatunek rozchodnika, który nie rośnie w Polsce (Šugar, HBI, Šulek 1879);

– bułg. gw. *kokouku* ‘kokorycz pełna’, *Corydalis solida* L. Clairv.; ‘kokorycz pusta’, *Corydalis cava* Schweigg. & Körte; ‘orlik pospolity’, *Aquilegia vulgaris* L. (Achtarov, 1939).

Kolejny przykład to próba rozstrzygnięcia, do jakich rodzajów i gatunków roślin odnosi się w poszczególnych polskich gwarach nazwy *ł e b i o d a* i *ł o b o d a*. Możliwości, jak widać z materiałów, są dwie i to takie same przy obydwu nazwach:

– *lebioda (leboda)* 1. ‘komosa biała (lebioda)’, *Chenopodium album* L.: łow, Ostródz, Wr, Mr; (Dubisz, 1977; SSSL; FF 144; Pelcowa NR; Poprzęcki, 1990; Majewski SN; K III 17); warto zaznaczyć, że Syreniusz (1613) notuje zestawienie *leboda dzika*, ale odnosi je do komosy czerwonej, *Chenopodium rubrum* L. (zob. Spólnik, 1990, s. 25); 2. ‘lebiodka pospolita’, *Origanum vulgare* L.: kroś (Kurek, 2004; Gustawicz, 1882; Majewski SN);

Oto przegląd materiału słowiańskiego:

- czes. gw. *lebeda asijská Atriplex hortensis* L. (za: Rystonová, 2007);
- czes. gw. *lebeda červená* ‘lebiodka pospolita’, *Origanum vulgare* L. (Rystonová, 2007);
- czes. gw. *lebeda rýžová* ‘komosa ryżowa’, *Chenopodium quinoa* L. (Rystonová, 2007);
- słow. gw. *bjla lebeda* ‘kocimiętka’, *Nepeta* (Buffa, 1972, s. 319);
- słow. gw. *červená lebeda* ‘lebiodka’, *Origanum* (Buffa, 1972, s. 319);
- słow. gw. *smrdutá lebeda* ‘komosa’, *Chenopodium* (Buffa, 1972, s. 319);
- ukr. gw. *lebeda dyka, lebeda sobača* ‘komosa’, *Chenopodium* (Makowiecki, 1936, s. 93);
- ukr. gw. *lebeda* ‘lebiodka pospolita’, *Origanum vulgare* L. (Makowiecki, 1936, s. 250);
- ros. gw. *ди́кая лебеда* ‘komosa biała’, *Chenopodium album* L. (Annenkov, 1878);
- słoweń. *leboda* ‘łoboda’, *Atriplex* (Barlè, 1968);
- bułg. gw. *лебеда* ‘łoboda ogrodowa’, *Atriplex hortensis* L. (Achtarov, 1939).

Jeśli chodzi o komosę białą, *Chenopodium album* L., to liście tego gatunku pokrywa pod spodem białawy kutner i z tym kolorem wiąże się jego nazwa. Psł. **elboda*, wtórnie z ujednoczeniem samogłosek w pierwszych sylabach: **elbeda* / **olboda* z przypuszczalnym pierwotnym znaczeniem ‘roślina z białymi liśćmi’⁷; derywat zapewne prapokrewny z łac. *albus* ‘biały, siwy, blade, jasny’, por. gr. ἀλφός ‘biała wysypka na ciele’ (Boryś SEJP s.v); *lebioda* (por. też Sławski SEJP IV 90; Spólnik, 1990, s. 67). Nazwa *lebioda* w odniesieniu do lebiodki pospolitej, *Origanum vulgare* L., ma związek z komosą białą, *Chenopodium album* L., ze względu na podobieństwo liści (ESUM III 205);

– *ł o b o d a (łaboda, oboda)* 1. ‘komosa biała (lebioda)’, *Chenopodium album* L.: n-tar, opocz, Maz; SGP (s.v. *chrząstka*) (kart. SGP; SSSL; Pelcowa NR; SGRT; Majewski

⁷ Nazwa *lebioda* (też w zestawieniach z przymiotnikami) odnosiła się w przeszłości (XV w.) do wielu roślin, por.: *lebioda* ‘łoboda ogrodowa’, *Atriplex hortense* L., *biała lebioda* *Clinopodium vulgare*, *głucha lebioda* ‘komosa mierzliwa’, *Chenopodium vulvaria*. Forma *łoboda* (od XV w.) określała ‘łobodę ogrodową’, *Atriplex hortense* L. (Boryś SEJP s. v. *lebioda*).

SN; K III 73); formę *loboda* znajdujemy u Syreniusza (1613), ale odnosi się ona do komosy czerwonawej, *Chenopodium rubrum* L. (zob. Spólnik, 1990, s. 25). Postać *loboda* jest niemal wyłączna (w stosunku do formy *lebioda*) w źródłach szesnasto- i siedemnastowiecznych (Spólnik, 1990, s. 67); 2. 'lebiodka pospolita', *Origanum vulgare* L.: USK.

Oto stosowny materiał słowiański:

- czes. gw. *loboda Artiplex patula* L. (Rystonová, 2007);
- słow. gw. *loboda Artiplex Chenopodium Calamintha* (Buffa, 1972, s. 322);
- łąż. *loboda Artiplex* (Lajnert 1954, Radyserb-Wjela, 1909);
- ukr. gw. *loboda, łubuda* 'komosa', *Chenopodium* (Makowiecki, 1936, s. 93);
- chorw. gw. *loboda* 'komosa biała', *Chenopodium album* L. *Amaranthus retroflexus* L. (Šugar, HBI; Šulek, 1879);
- chorw. gw. *loboda* 'łoboda ogrodowa', *Atriplex hortensis* L. (Lambl, 1852; Šugar, HBI; Šulek, 1879);
- chorw. gw. *divja loboda* 'łoboda nadbrzeżna', *Atriplex littoralis* L. (Lambl, 1852);
- chorw. gw. *smrdljiva loboda* 'komosa', *Chenopodium* (Lambl, 1852);
- słoweń. *loboda* 'łoboda', *Artiplex* (Barlè, 1968);
- bułg. gw. *лобода* 'łoboda ogrodowa', *Artiplex hortensis* L. (Achtarov, 1939);
- bułg. gw. *куча лобода* 'komosa', *Chenopodium* (Achtarov, 1939).

Forma wywodzi się z **olboda* < psł. **elboda*. Co do pochodzenia – por. wyżej *lebioda*.

Jak widać z przytoczonych kilku przykładów, odpowiedniki formalne polskich gwarynych nazw roślin odnoszą się do wielu różnych gatunków i rodzajów. Stąd porównywanie nie może służyć identyfikacji nazw polskich. Najczęściej powodowałyby ono pomyłkę badacza. Można się zastanawiać, jakie jest wytłumaczenie takiego szerokiego wachlarza gatunków i rodzajów objętych podanymi tu przykładowo nazwami. Otóż wydaje się, że podstawę zbieżności formalnej stanowi podobna motywacja semantyczna, czyli w istocie podobne właściwości roślin. Często jest to wygląd, ale niekiedy chodzi o podobne właściwości lecznicze bądź zbliżone konotacje i skojarzenia.

Ogólny wniosek, jaki płynie z niniejszych rozważań, jest taki, że należy z wielką ostrożnością porównywać słowiańskie nazwy roślin, zwłaszcza gdy chodzi o identyfikację nazwy niepewnej. Jest to w odniesieniu do tychże onimów podstawa wyprowadzenia wiarygodnej etymologii, gdzie prawidłowość strony formalnej musi iść w parze z właściwym znaczeniem i odpowiednią motywacją semantyczną. Trzeba sobie zdawać sprawę, że w wypadku różnych słowiańskich nazw roślin podobieństwo formy nie gwarantuje adekwatności treści, czyli faktycznego znaczenia, przy porównywaniu czasem zachodzi bowiem całkowita zgodność nazw i ich desygnatów w wybranych językach słowiańskich, a czasem mamy do czynienia ze zjawiskiem *false friends*. Ponadto z uwagi na to, że dana nazwa w porównywanym języku słowiańskim zwykle odnosi się do kilku gatunków, a nawet rodzajów, w praktyce rzadko może rozstrzygać wątpliwości identyfikacyjne powstałe w jednym z języków.

Bibliografia

- Achtarov, B. (red.). (1939). *Материалы за български ботаничен речникъ*. Sofija: Българска Академия на Наукитъ.
- Annenkov, N.I. (1878). *Ботанический словарь* [...]. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наукъ.
- Barlè, J. (1937). Prinosi slovenskim nazivima bilja, cz. 2. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, XXXI(1), 49–172.
- Bejlina, A. (1968). Материалы для полесского ботанического словаря. W: Н.И. Толстой (red.), *Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря* (s. 415–438). Moskva: Издательство „Наука“.
- Boryś SEJP – Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Buffa, F. (1972). *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. K histórii slovenského odborného slovníka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Dubisz, S. (1977). *Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich*. *Studia Warmińsko-Mazurskie*, 11. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Emericzy, T. (1980). Faux amis in ungarisch-deutscher Relation. W: J. Juhasz (red.), *Kontrastive Studien ungarisch-deutsch* (s. 49–63). Budapest: Kiado.
- ESUM – Мельничук О.С. (red.). (1982–2012). *Етимологічний словник української мови*, (t. I–VI). Kijiv: Наукова думка.
- FF – Czyżewski F. i Urban D. (red.). (2006). *Flora i fitonimy na pograniczu polsko-ukraińskim*. Lublin: [Drukarnia „Sampol”].
- Gustawicz, B. (1882). Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody. Cz. 2: Rośliny. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej* (t. VI, s. 201–321). Kraków.
- K – Karłowicz, J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* (t. I–VI). Kraków: nakładem Akademii Umiejętności.
- Kaleta, R. (2008). Białoruś i Polska – rzecz o mylących podobieństwach międzyjęzykowych. *Kwartalnik Polonicum*, 7, 58–62.
- Karlin, M. (1964). *Slovenska imena naših zdravilnih rastlin*. Ljubljana: Farmacevtsko Društvo Slovenije.
- kart. SGP – kartoteka *Słownika gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie.
- Kaźmierczak, E. (1987). Die „falschen Freunde” als Fehlerquelle in der polnisch-deutschen Übersetzungspraxis. *Kwartalnik Neofilologiczny*, 3, 319–329.
- Klein, H. W. (1975). *Schwierigkeiten des deutsch-französischen Wortschatzes. Germanismen – faux amis*. Stuttgart: Klett Verlag.
- Koller, W. (1979). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle und Meyer.
- Kosik, V. (1941). *Slovník lidových názvů rostlin*. Praha: Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu.
- Kühnel, H. (1974). Die französischen „faux amis” im deutschen Wortschatz. *Deutsch als Fremdsprache. Zeitschrift zur Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer*, 11(2), 115–117.
- Kühnel, H. (1979). *Kleines Wörterbuch der „faux amis”: Deutsch-Französisch, Französisch-Deutsch*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Kurek, H. (2004). Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin. W: H. Kurek i J. Labocha (red.), *Studia linguistica Danutae Wesolowska oblata* (s. 129–156). Kraków: Universitas.
- Lajnert, J. (1954). *Rostlinske mjena serbske, němske, laćanske radowane po prirodnom systemie*. Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag.
- Lambl, V. (1852). Nástin flory dalmatinské a seznam rostlin podlé jmen prstonárodních, která lid slovanský po břehách adriatického moře uživa. *Časopis českého Museum*, 26(1), 98–115.
- Lambl, V. (1852). Nástin flory dalmatinské a seznam rostlin podlé jmen prstonárodních, která lid slovanský po břehách adriatického moře uživa. *Časopis českého Museum*, 26(2), 41–64.
- Lipczuk, R. (1992). Internacjonalizmy a „fałszywi przyjaciele tłumacza”. W: J. Maćkiewicz i J. Siatkowski (red.), *Język a Kultura, 7: Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych* (s. 135–143). Wrocław: Wiedza o Kulturze.

- Machek, V. (1954). *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Majewski SN – Majewski, E. (1889–1898). *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich* [...] (t. I–II). Warszawa: Drukarnia Noskowskiego.
- Makowiecki, S. (1936). *Słownik botaniczny łacińsko-maloruski*. Kraków: nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Marzell, H. (2000). *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen* (t. I–V). Lizenzausgabe, Fotomechanischer Nachdruck der Erstausgabe 1943–1958. Köln: Parkland Verlag.
- Orłoś, T.Z. (red.). (2003). *Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych*, oprac. T. Orłoś, E. Lotko i H. Wróbel. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Orłoś, T.Z. (2004). *Czesko-polska pozorna ekwiwalencja językowa*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Pančičková, M. (2003a). *Niekoľko príkladov medzijazykovej homonymie – slovinčina, slovenčina*. W: A. Vidovič-Muha i K. Leban (red.), *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Ob 450-letnici izida prve slovenske knjige* (s. 495–501). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Pančičková, M. (2003b). *Zradné slová v blízkych jazykoch. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Philologica (České, polské a slovenské jazykové a literárni souvislosti: Sborník referátů z mezinárodního odborného semináře uspořádaného u příležitosti sedmdesátin prof. PhDr. Edvarda Lotky, CSc. na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci dne 20. února 2002)*, 78, 27–31.
- Pančičková, M. (2004). *Pułapki dla tłumaczy*. W: S. Dubisz, J. Porayski-Pomsta i E. Sękowska (red.), *Język. Polityka. Społeczeństwo. Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej* (s. 53–59). Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Pelcowa NR – Pelcowa, H. (2001). *Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej*. W: A. Dąbrowska i I. Kamińska-Szmaj (red.), *Język a Kultura, 16: Świat roślin w języku i kulturze* (s. 99–116). Wrocław: Wydawnictwo UWr.
- Poprzęcki, W. (1990). *Zioloecznictwo*. Warszawa: Spółdzielcza Agencja Reklamowa SPAR.
- Radyserb-Wjela, J. [1909]. *Serbske rostlinske mjena v dvěmaj džělomaj a sedmjoch stawach po abejcejsem rjedže*. Čestny pomnik za serbskeho přírodospytnika njeboh M. Rostoka zestajał njeboh J. Radyserb-Wjela, zrzadawał a za čišeł pripravował M. Urban. Budyšin.
- Rystonová, I. (2007). *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktu*. Praha: Academia.
- SGP – Karaš, M., Urbańczyk, S., Reichan, J., Okoniowa, J., Grabka, B. i Kucharzyk, R. (red.). (1979–). *Słownik gwar polskich*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Instytut Języka Polskiego PAN.
- SGRT – Radwańska-Paryska, Z. (1992). *Słownik gwarowy góralskich nazw roślin z Tatr i Podtatrza*. Zakopane: Tatrzański Park Narodowy.
- Simopović BR – Симоновић, Д. (1959). *Ботанички речник. Имена биљка* [...]. Београд: Научно дело.
- Sławski SEJP – Sławski, F. (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* (t. I–V (A–L)). Kraków: nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego.
- Spólnik, A. (1990). *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku. Prace Komisji Językoznawstwa PAN w Krakowie*, 58. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SSSL – Indeks do *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (t. II). *Rośliny*. [Nieopublikowany wydruk udostępniony mi uprzejmie przez prof. Annę Tyrpę za zgodą prof. Jerzego Bartmińskiego].
- Stanko, J. (1472). *Antibolomenum Benedicti Parthi*. [Rękopis przechowywany w Bibliotece Krakowskiej Kapituły Katedralnej, nr Ms 225].
- SWil – *Słownik języka polskiego* (1861) (t. I–II). Wilno: M. Orgelbrand (tzw. słownik wileński).
- Symb. – Rostafiński, J. (1900). *Symbola ad historiam naturalem medii aevi* [...] (t. I–II). Cracoviae: Sumptibus Universitatis Jagellonicae.
- Syreniusz, S. (1613). *Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią* [...]. Kraków: w Drukarni Bazylego Skalskiego.
- Šugar, HBI – Šugar, I. (2008). *Hrvatski biljni imenoslov. Nomenclator botanicus croaticus*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Šulek, B. (1879). *Jugoslavenski imenik bilja*. Zagreb: Tiskom Dioničke Tiskare.
- USK – Robotycki, C. (red.). (1995). *Układ słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych (kultura ludowa Karpat polskich)*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Waniakowa, J. (2012). *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Wilczyńska, W. (1992). „Faux amis” czy „amis infidèles” – definicja a praktyka. W: J. Maćkiewicz i J. Siatkowski (red.), *Język a Kultura, 7: Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych* (s. 161–168). Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Wróbel, H. (2004). *Związki staroczesko-staropolskie w terminologii botanicznej*. Kraków: Scriptum. [Przedruk z: *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach. Prace Katedry Języka Polskiego II*, Katowice 1962, 105–137].

STRESZCZENIE

Słowa kluczowe: false friends, ekwiwalencja, identyfikacja roślin, polisemia, homonimia

Artykuł dotyczy podobieństw międzyjęzykowych i zjawiska *false friends* w słowiańskich nazwach roślin. We wszystkich słowiańskich dialektach i w historii języków słowiańskich można zaobserwować, że jedna nazwa może odnosić się do kilku gatunków roślin, a dany gatunek może mieć nawet kilkadziesiąt nazw. Jak pokazują analizy, nierzadko nazwy te są zgodne formalnie i semantycznie na dużych obszarach, na których mówi się językami słowiańskimi. W podsumowaniu artykułu zasugerowano, że badania porównawcze materiałów słowiańskich zawsze wymagają dużej ostrożności, aby zapobiec ewentualnym błędom w identyfikacji. Podobieństwo formalne nie gwarantuje adekwatności treści, czyli prawdziwego znaczenia, gdyż w niektórych przypadkach mamy do czynienia z całkowitą równoważnością nazw i ich desygnatów w danych językach słowiańskich, a czasem nazwy takie stanowią *false friends*.

SUMMARY

Equivalence and false friends in Slavic plant names

Keywords: false friends, equivalence, plant name identification, polysemy, homonymy

The article deals with interlingual similarities and the phenomenon of false friends in Slavic plant names. In all Slavic dialects and in the history of Slavic languages it is observed that one name may refer to several species of plants, and a given species may have even dozens of names. As analyses show, it is not uncommon for these names to be formally and semantically compatible across large areas where Slavic languages are spoken. In the conclusion of the paper, it is suggested that comparative studies of Slavic materials always require great caution to prevent possible mistakes in identification. Formal similarity does not guarantee the adequacy of the content, i.e. the true meaning, as in some cases we deal with complete equivalence of the names and their designates in the given Slavic languages, and sometimes the names constitute false friends.